

3. Гумецька Л.Л. Вторинні сполучники і їх синтаксичні функції в українських грамотах XIV-XV ст. // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1960. – Т. II. – С. 16-24.

4. Медведєв Ф.П. Система сполучників в українській мові. – Харків, 1962. – 124 с.

5. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. – К., 2002 – 179 с.

6. Ткаченко О.Б. З історії польських з'ясувальних сполучників (з'ясувальні сполучники *iz, ze, ize*) // Слов'янське мовознавство: зб. статей. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. III. – С. 196-221.

7. Чепіга І.П. Народнорозмовні елементи у мові українських ділових текстів XVI-першої половини XVII ст. // Мовознавство. – 1992. – № 6. – С. 3-11.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

АЖГУ Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / Упор. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 250 с.

Людмила Залуцька,
студентка 6 курсу
ННІ філології та журналістики
ЖДУ імені Івана Франка.
Науковий керівник: **Г. І. Гримашевич,**
кандидат філологічних наук, доцент.

КОЛЬОРАТИВ ЧЕРВОНИЙ І ЙОГО ВІДПОВІДНИКИ В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті за матеріалами Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. проаналізовано функціонування в зазначений період розвитку мови кольоратива червоний та його відповідників, охарактеризовано його семантику, виявлено сполучуваність і використання кольороназви в прямому та переносному значеннях.

У сучасній українській мові лексика на позначення кольору становить кількісно велику групу, яка активно поповнювалася новими лексичними одиницями протягом розвитку мови. Відомо, що семантика колірних ознак надає мові своєрідності, асоціативних і конотативних властивостей. Семантичне поле кольору широке. Воно залежить від історичної епохи, рівня технічного та культурного розвитку, соціальних структур.

Колірна лексика – давня за походженням, оскільки сам колір є найдавнішою реальністю людського буття. Староукраїнська спадщина в лексиці сучасної української мови на позначення кольорів незначна. Така обмеженість основних кольороназв пояснюється специфікою жанрів, своєрідністю поезики давньої літератури.

В україністиці досі не здійснено комплексного діахронічного розгляду кольоративів на широкому історичному матеріалі, тому назви кольорів на

матеріалі пам'яток XI–XIV ст. досліджує А. Іншаков [1; 2; 3; 4; 5]. У більшості праць кольороназви проаналізовано з позицій синхронії. Мовознавці (М. Чікало, В. Горобець, І. Бабій, А. Критенко, М. Іщук, А. Кириченко, О. Дзівак, С. Єрмоленко, Л. Ставицька, Л. Пустовіт та ін.) стверджують, що українські пам'ятки писемності дуже нерівномірно засвідчують назви кольорів, оскільки їх використання зумовлене жанрово-стильовою специфікою літератури. Найчастіше вербальна колористика відзначена в ділових документах: заяви про пограбування, перелік речей у заповітах тощо; багаті на кольоративи також лікарські та господарські поради, автори яких детально описували вигляд рослин чи інших складників рецептів; рідше колористична лексика трапляється в літописах, переважно лише для описів побутових реалій та природи.

Мета нашої розвідки – проаналізувати функціонування кольоратива *червоний* і його відповідників у староукраїнській мові за матеріалами Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.

Прикметник *червоний* широко вживаний у досліджуваному Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. Як зазначають етимологи, слово *червоний* – праслов'янське утворення, яке має відповідники в інших індоєвропейських мовах (ЕСУМ VI, с. 299).

У сучасних лексикографічних виданнях відзначено таку семантику слова *червоний*: 1. Який має забарвлення одного з основних кольорів спектра, що йде перед оранжевим. // Який став, зробився темно-рожевим від приливу крові. 2. Перен., політ., іст. Який стосується революційної діяльності; пов'язаний із радянським соціалістичним ладом. 3. Уживається як складова частина деяких ботанічних, зоологічних, технічних, хімічних та інших термінів. 4. У значенні іменника *червоний* – червінець (ТСУМ, с. 1374).

У Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. це слово має необмежену сполучуваність, використовується в прямому та переносному значеннях, зокрема позначає колір:

1) тканин, предметів, матеріалів: *тафта **че(р)вона** а та(к)же лазоровы(и) естрахе(л)* (СУМ I, с. 58); *стихар 1 одамашки **чирвоное*** (СУМ I, с. 73); *кольдра Атласовая **черъвоная** кита(и)кою блакитъною по(д)шита* (СУМ I, с. 144); *два ло(к)тѣ гатла(с)у **чи(р)воного*** (СУМ I, с. 144); *у Микиты Ту(р)чына... атласу итука **чы(р)воного**, борошна и и(н)шо(г)[о] немало, самопа(л)* (СУМ I, с. 144);

2) одягу, взуття: *поесъ **чырвоный** волотовый, за золотыхъ дванадцатъ* (СУМ IV, с. 211); *поясо(к) **чи(р)воны(и)** едабны(и) ис китицами га(□)тованы(ми)* (СУМ VI, с. 195; СУМ XIV, с. 104); *смѣ(т)ся явно з шапокъ и макгєро(к) **чирвоны(х)** и чоръны(х) кѣтнорованы(х) и голы(х)* (СУМ VII, с. 12); *жєпанъ аксамитный **чирвоний*** (СУМ IX, с. 181); *шата едамашки зеленое, злотогловом **чирвоным** брамованая* (СУМ XII, с. 27);

3) речей релігійного та церковного спрямування: *рызы **червонные** ядамашковыє* (СУМ I, с. 74); *Естрахи(л) **чи(р)воны(и)** взористы(и)* (СУМ IV, с. 26); *фєло(н) га(м)лѣту **че(р)воного**... Нараквицѣ того(ж) гамлѣту*

(СУМ VI, с. 187); у олтару: престолъ и жертovníкъ, миска на дару **чирвоная**, банка глиненая зъ виномъ (СУМ VII, с. 173);

4) **тварин:** *виде(л) є(с)ми неvě(с)ту которая сєдѣла на чє(р)воно(м) зверати по(л)ну имє(н) блю(з)ни(р)ски(х)* (СУМ II, с. 127); *для того то видѣєно Коня чєрвоного фарбованого...* (СУМ VI, с. 5). Спорадично відзначені складні назви: *конь той чєрвонофарбований* (СУМ XII, с. 103); **червонопірка** (СУМ XV, с. 83);

5) **рослин:** *венедикта є(ст) двоякая чє(р)вонаа и бѣлая. чє(р)леная тою (!) моць имє(т). выкопа(в)ши змыи водою чистою. и оуложи оу // питя якоєко(л)вє(к) на но(ч)* (СУМ III, с. 226; СУМ XII, с. 69); *спали(в)ши // ѡгнє(м) яловицѣ непокаянѣю чєрвоною. и тои попо(л) мочили оу водѣ, и кропилися тоєю водою* (СУМ XV, с. 142);

6) **речовини:** *тако(ж) кого кила нападе(т) яєць ѡзми ско(л)ко коурячи(х) и выбери з ни(х) жо(л)тки...* и вари та(к) до(л)го а(ж) з ни(х) выидє(т) вода **чє(р)вонаа** (СУМ IV, с. 142; СУМ XIV, с. 92); *Моисє взявши кровь тєлчїю и козлїю з водою, и волною чєрвоною и гѣбою, книги и всѣ люди, скинїю и всѣ начиня слѣжебными кропиль* (СУМ VII, с. 112); *Мо(и)сє(и)...* // ...взя(в)ши кро(в) тєлчячую и ко(з)ловою (!) з водою и во(л)ною **чирвоною** и **исофо(м)** по(с)полу и самыи книги и вє(с) лю(д) покropи(в) (СУМ XIV, с. 168); *тивничны(и), да(и) конєвъ вина чєрвоного до коштованя, пановє гости, якъ сє вамъ подобає(т) тоє вино?* (СУМ XV, с. 67).

Типовим є використання аналізованого прикметника червоний чи синоніма до нього **красний** у складі:

- **топонімів, зокрема й гідронімів:** *воды которїє... ѡливное древо и иные квітнуучїє древа, скоро и в чрѣвное море вкидаются камѣнѣю(т)* (СУМ IV, с. 79; СУМ VIII, с. 202; СУМ XIV, с. 33, 79); *на отаманова сына съ **Красноборки**, Аврама* (СУМ I, с. 143); *ѡ посаже(н)є на кгрунѣтє поводово(м) сєлѣ Костюко(в), Я(и)ко(в), Кошпоровѣки и Мокиєвѣки по вє(р)ховина(м) рє(ч)ки **Кра(с)ное*** (СУМ III, с. 237); **Красний** *Став* (СУМ V, с. 117); *а оные боярове **Красноселские** предѣ се упоромъ своимъ оныхъ светковъ свидетельства выслушавши, рокъ третий завитый копє за две недели складали* (СУМ VI, с. 46); **Красная** *гора* (СУМ VII, с. 20); *по лево(и) стороны пану Нємиричу ку именѣю Ивѣницѣкому, а по пѣраво(и) руцѣ князю Ружинскому ку дворѣцу, **Красносильцє*** (СУМ VII, с. 204);

- **антропонімів:** *променялѣ самѣ Иона **Красеньский**...* (СУМ II, с. 23); *присылал до мене Войтеха Красовского... игуменѣ **Красноселский**...* жалуючи и оповїдаючи великообтяжливе а плачливе на урядника его милости (СУМ III, с. 217); *Роман **Красносєдский*** (СУМ VII, с. 142); *Хазко Есманович сознал: иж мел в держаню своем село Подгайцѣ от пана Ивана Подолєнина **Красноселского** за листомъ его у тридцати копах грошей личбы литовское* (СУМ VII, с. 239); *приехали в дом его милости до **Красного*** (СУМ XI, с. 141); *Ва(с)ко **кра(с)нопи(р)ка*** (СУМ XV, с. 83).

Також у Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст. фіксуємо кольороназву червоний на позначення **грошей**: *посылаю тобѣ...*

чтыры **червоныи** золотыи ты гляди абысь не тратиль безпотребне... (СУМ II, с. 55); ...у Янего взяли килька сот **червоных** золотых, и за здрайцу поличено (СУМ III, с. 161); взяли есмо... певъную суму пенезей тысячу золотых **чырвоных** угорських... (СУМ III, с. 250).

Водночас спостерігаємо наявність цієї назви кольору в складному утворенні на позначення відтінку кольору тканин: кды слнцє все свѣтлосє оболокы которыє ємоу соу(т) противныє, ѡдаряючи, то(т) сєми циркоу(л) або по(л)ѡбрѡ(ч) пѣтма приправными фа(р)бами, то є(ст) **темночрвоною**, зеленою, жєлтѡю, блѣдожѡ(л)тою, игнациктовою ро(з)дѣленый выводи(т) (СУМ II, с. 125).

Очевидно, зі значенням «червоний» використано й прикметник кривавий: на полуденной сторонѣ... три дузѣ **кривавыхъ**... Знатъ то войну и кровопролитіє значило (СУМ XV, с. 155); на руцє его видє(л) є(с)ми... рану синую, **кривавую**... (СУМ XV, с. 155).

Зауважимо, що із семантикою «червоний» спорадично зафіксовано прикметник красний: а кгда Ахарѣ на поблискѣ смѣслѣ взяти шатѣ **краснѣю**, и двѣстѣ дидрагмѣ сребра (СУМ VIII, с. 16; СУМ XV, с. 84); **красный** дубѣ (СУМ VIII, с. 222); в завитю **красно(м)** (СУМ IX, с. 229).

Також нерідко натрапляємо на кольоратив **красный, красний** у значенні:

- **‘гарний, прекрасний’**: потребны(х) наоукѣ, а ѡвое призываючи до **красны(х)** спра(в) (СУМ I, с. 67); Єв(г)листа выписоує ѡ поставленіи и црквѣмѣ **красномѣ** и ѡ антихритоу, и ѡ противенствѣ ихъ (СУМ I, с. 112); єг(д)а рєчєтъ црѣ, прїйди блгословенная ѡблюбєница моя, **красная** в щєрє(х) сіѡнских, ближняя моя (СУМ II, с. 113);

- **‘який має привабливий вигляд’**: **красна** си, милая моя, сладка и витяжна, яко Иерусалимѣ, грозна, яко стїца къ бою сряжена! (СУМ IV, с. 75; СУМ VII, с. 92); ой, **красна** еси ты, прїетелко моя милая, очи твои голубиныи (СУМ VII, с. 9); голубичко моя **красная**, а поиди (СУМ VII, с. 10); тѣломѣ бы(ст) **красєнѣ**. оузрастомѣ высокѣ (СУМ XV, с. 84);

- **‘дорогий, гарний (про одяг)’**: чи(м) єстѣ лѣпшїй рѣ(д), **красными** и мно(го)цѣнными ризами красити сѣ на(д) ѡвы(и) (СУМ XV, с. 84); чоботѣ шитыхъ парѣ шєстдєсятѣ, тимцовѣ **красныхъ** козловыхъ тридцѣтѣ (СУМ XV, с. 84);

- **‘приємний (про запах)’**: єще таково благоуханне происходит, иж бы и покарми телєснаго забыти, толко онаго запаху **краснаго** и сладкаго насытити чєловѣк лутчє произволил (СУМ XV, с. 84);

- **‘важливий за своїм значенням’**: знайдєтъ тєжѣ сила такихъ, которыє пытающогосѣ тыми словы ѡ(т)правоуютѣ, а што тоутѣ кгаоуровє на такѣ **красному** мѣсци мѣли чинити (СУМ XV, с. 84);

- **‘гідний, досконалий’**: хто бы **краснаго** спольного в братєрствѣ мєшканѣя нє миловалѣ (СУМ XV, с. 84);

- **‘яскравий’**: в мѣсто **красносвѣтлой** денницы, темный, мрачный и померклый, лукавый дїявол преимєнован быстѣ (СУМ XV, с. 83);

-‘ораторське мистецтво, оратор’: *красная* вимова (СУМ V, с. 213); *красномовний* (СУМ V, с. 217).

Зауважимо, що прикметник *червоний* (*красний*) став основою для утворення дієслів (*вода з нба сходячи...розмалты/ skutki справисть; блитъ, чернитъ, червонитъ* (СУМ III, с. 147) і прислівників (*красновито* (СУМ XV, с. 85).

Водночас варто зауважити, що в староукраїнській мові на позначення червоного кольору чи його відтінків відзначені й інші прикметники, зокрема *черлений, багровий, багряний, барищовий, вишневий, гранатовий, кармазиновий: отласть гладкій на золоте черлений, крестъ и гербъ на немъ перловый* (СУМ I, с. 144); *багрянница, шарлатъ, albo едва(б) багрово(и) фарбы* (СУМ II, с. 8); *видель дми есми жсноу чистоу и свято...багряною ризо имѣла на собѣ* (СУМ II, с. 8); *кобенькъ мой люньскый барищовый* (СУМ II, с. 24); *воздихъ Гатласовы(и) вишневы(и) з лиштвами гафтоваными* (СУМ VI, с. 195); *побрали... фerezию кгранатовую* (СУМ VII, с. 73); *жупанъ кармазиновый, з гузиками срибными* (СУМ VII, с. 148); *товари(и) василін верыга на ше(ст) кони на не(м) па(н)це(р)... по(д) ни(м) вала(х) дропаты(и) (темно-сиво-червоний) бе(з) не(т)на* (СУМ VIII, с. 209); *вмѣсто красносѣтлой денницы, темный, мрачный и померклый, лукавый диявол преименован бысть* (СУМ VIII, с. 30); *Анна Андрѣевна Пивничная ѿ(т)дала до церкви фелѿ(н) Табинѣ червонока(р)мазинового взорѣ воднистого* (СУМ IV, с. 26, 152).

Зазначимо, що прикметник *червоний* у досліджуваний період був часто вживаний у порівнянні: *червоню* я(к) кров, або *багрянѿ* чиню (СУМ II, с. 9); *которая есть то та южъ, ся беретъ яко заря поустоваючи, красна* яко місяць, *выборная* яко сонце, *грозная* яко спица къ бою зряженаа? (СУМ III, с. 60).

Отже, за нашими спостереженнями, прикметник *червоний* є найбільш уживаним у староукраїнській мові порівняно з іншими кольороназвами. Крім того, він став основою для утворення топонімів, гідронімів, антропонімів та слів інших частин мови. Водночас, як засвідчує матеріал Словника української мови XVI – першої половини XVII ст., із семантикою ‘червоний’ у досліджуваний період функціонували й інші прикметники, зокрема *дропаты(и), кармазиновий, кгранатовый, пу(л)грana(т)ный, вишневы(и), кривавый*, більшість із яких не стала надбанням сучасної української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іншаков А. Є. Кольоратив білий у староукраїнській мові (XI – XIV ст.) // Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – Філологічні студії: зб. наук. праць. – Кривий Ріг: КДПУ, 2010. – Вип. 5. – С. 46-51.
2. Іншаков А. Є. Кольоратив синій у староукраїнській мові (XI – XIV ст.) // Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – Філологічні студії: зб. наук. праць. – Кривий Ріг: КДПУ, 2011. – Вип. 6. – С. 221-227.

3. Іншаков А. Є. Кольоратив чорний у староукраїнській мові (XI – XIV ст.) // Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – Філологічні студії: зб. наук. праць. – Кривий Ріг: КДПУ, 2011. – Вип. 10. – С. 187-191.

4. Іншаков А. Є. Кольоратив жовтий у староукраїнській мові (XI – XIII ст.) // Науковий вісник Криворізького національного університету. – Філологічні студії: зб. наук. праць. – Кривий Ріг: ТОВ «ЦЕНТР-ПРИНТ», 2012. – Вип. 7. – С. 29-34.

5. Іншаков А. Є. Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету: зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2013. – Вип. 9 / Редкол.: Ж. В. Колоїз, В. П. Олексенко та ін. – С. 189-195.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

ЕСУМ Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука: у 7-и тт. – Т. 1 – 7. – К.: Наук. думка, 1982 – 2012.

СУМ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: В 15-ти тт. – Львів, 1998 – 2011.

ТСУМ Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 540 с.

Фасмер Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М.: Прогресс, 1964 – 1973. – Т. 1 – 4.

Діана Капітанчук,
студентка 5 курсу
ННІ філології та журналістики
ЖДУ імені Івана Франка.
Науковий керівник: **Л. В. Ящук,**
кандидат філологічних наук, доцент.

СЛОВОТВІР ПРИЗВИЩ СІЛ НОВОСЕЛИЦЯ, СТРОКІВ І САВЕРЦІ ПОПІЛЬНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ (МОРФОЛОГІЧНИЙ СПОСІБ)

У статті проаналізовано прізвища сіл Новоселиця, Строків і Саверці Попільнянського району Житомирської області, утворені за допомогою патронімічних формантів -енк-о, -ич, -ович / -евич.

Останнім часом українські науковці зосереджують увагу на дослідженні регіональної антропонімії, виявленні специфічних рис прізвищ окремих територій, що дасть змогу шляхом порівняння матеріалів різних територій зробити узагальнення типологічного та контрастного характеру. На сьогодні обстежено українську антропонімію таких регіонів: Середнього Придніпров'я (С. Бевзенко); Лівобережної України (І. Сухомлин, О. Неділько, В. Шевцова); Закарпаття (П. Чучка); Буковини (Л. Кракалія, Л. Тарновецька); Південно-Східної України (В. Познанська); Бойківщини (Г. Бучко); Середнього Полісся